

Ali b. Salih el-Miheyimid, *El-Dânişmendîyyûn ve Cihâdihim fi Bilâd-ı Anâdol*, İskenderiye 1994, 278 sayfa.

Adnan ÇEVİK

Tanıtımını yapacağınız eser, Malazgirt muharebesi sonrası Anadolu'da kurulan ilk Türkmen beyliklerinden biri olup, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Dânişmendliler'i konu edinmektedir.¹

Bilindiği gibi Ortaçağ Türk tarihinin en problemlı devri -ki bu devir Anadolu'nun Türkiye olma sürecinin de başlangıcını teşkil eder- adı geçen beyliğin de hüküm sürdüğü XI. ve XII. yüzyıllardır. Zira bu yüzyıllara ait günümüze ulaşan kaynaklar yok denecek kadar azdır. Nitekim XIII. yüzyıl müelliflerinden İbn Bibi (öl.670/1272), bu duruma işaret etmek için, Anadolu Selçuklu Devleti tarihini anlattığı eserinin girişinde, Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin isteğiyle onun Tarih-i Cihan-güşa adlı eserini tamamlamak için Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Rum ülkelerinin fethiyle görevlendirdiği Selçuklu beylerinin faaliyetlerini, Süleyman b. Kutalmuş b. İsrail'in nasıl tahta oturduğunu, Emir Mengücek, Emir Artuk ve Emir Dânişmend gibi büyük emirleri anlatmak istediğini fakat bu dönem hakkında yeterli bilgi bulamadığı için işe, Alaaddin Keykubad'ın babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in zamanından başladığını belirtir.² Buna benzer tespitler günümüz modern araştırmacıları tarafından da dile getirilmektedir. Mesela bunlardan İngiliz şarkiyatçı Le Strange "*Bizans topraklarındaki Selçukluların tarihleri ve onların halefleri olan Osmanoğulları saltanatının kurulmasıyla sonuçlanan on Türkmen Beyliği'nin tarihleri maalesef bütün İslam tarihleri içerisinde en kapalı olanıdır*", derken³ İsmail Hakkı ve Rıdvan Naif de Dânişmend beyliğinin merkezi Sivas şehri tarihiyle ilgili araştırmaları sırasında, "*Emir Dânişmend ile başlayan Dânişmend ailesinin tarihi karanlık ve müphemdir. Başvurulan kaynak ve belgeler Anadolu'yu Türkleştirmekte büyük rolü olan bu aile hakkında tam bir tarih oluşturmak için yeterli değildir*" tespitinde bulunmaktadırlar⁴. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen bu dönemle ilgili dikkat çekici eserlerde yayınlanmaya devam

¹ Arap dünyasında Anadolu'daki Türkmen beylikleriyle ilgili ilk önemli çalışma ise Irak'lı tarihçi İmâdüddin Halil tarafından Mısır Aynu's-Şems Üniversitesinde 1978 yılında doktora tezi olarak sunulan ve 1980'de Beyrut'ta yayınlanan, "*el-İmârâtü'l-Artukiyye fi'l-Cezire ve's-Şam*" isimli eserdir. Eser adı geçen beyliğin, siyasi tarihinin yanı sıra sosyal, kültürel ve ekonomik yönünü de incelemesi açısından dikkat çekicidir.

² Bkz. İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-ümûru'l-Alâiyye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, "Giriş", 7.

³ G. Le Strange, *Büldanü'l-Hilafeti's-Şarkiyye*, Arp. trc. Beyrut 1985, 172.

⁴ Rıdvan Naif-İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, 16.

etmektedir. İşte tanıtımını yapacağımız eserde bu alanda yapılmış yeni araştırmalardan biri olması açısından önemlidir.

Eser, “Dânişmendliler ve Anadolu Cihatları” ismini taşımakta olup, önsöz, kaynak tanıtımı ve araştırmanın esasını teşkil eden altı ana bölüm ve bunlara ilaveten; sonuç, ekler ve bibliyografya kısımlarından oluşmaktadır.

Önsöz (1-4): Yazar, konuyla ilgili giriş mahiyetinde genel bir değerlendirme yaptıktan sonra kendisini böyle bir konuyu seçip araştırmaya sevk eden sebepleri sıralamaktadır. Bunların başında da bazı tarihçilerin Dânişmendliler ve İç Anadolu’daki siyasi ve kültürel rolleri üzerine yaptıkları değerlendirmelerin geldiğini belirterek bunlara örnekler verir. Bununla birlikte yine bu konuyu seçme sebepleri arasında, Arap kütüphanelerinin ortaçağda Anadolu’da ortaya çıkan ve Anadolu Selçuklu devletinin çağdaşı olan bir Türk Emirliği hakkında yeni bilimsel verilerinde kullanıldığı tam ve müstakil bir çalışmaya olan ihtiyacını gösterir.

Araştırma Sırasında Başvurulan Önemli Kaynaklar (5-15), başlığı altında ise yazar, eserini meydana getirirken başvurduğu belli başlı kaynakları tanıtmaktadır. Bunu yaparken de kaynakları Arap, Türk, Fars, Süryani, Ermeni, Yunan (Bizans) ve Latin kaynakları şeklinde tasnife tabi tutar. Ayrıca yine bu konuyla ilgili olarak şimdiye kadar yapılmış araştırma eserlerden de bahseder.

Önsöz ve kaynak tanıtımında sonra araştırmanın esasını teşkil eden asil bölümlere geçilerek konu, altı ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklara ayrılarak incelenir. Buna göre;

Birinci bölüm (16-35); *Dânişmend Emirliğinin Kuruluşu* (477/1084), başlığını taşıyan bu bölüm, Dânişmendlilerin aslı ve ortaya çıkışı adında iki alt başlıktan oluşmaktadır. Burada yazar öncelikle “Dânişmend” kelimesinin etimolojisinden başlayarak beyliğin kurucusunun kimliği ve ailenin menşei üzerinde durur. Kaynaklarda yer alan menşe ile ilgili rivayetleri ve konuyla alakalı araştırmacıların görüşlerini değerlendirdikten sonra, adı geçen ailenin Türk soyundan geldiğini dolayısıyla ne İranlı ne de Ermeni olduklarına dair rivayetlerin doğru olmadığını belirtir. Daha sonra ise Dânişmendlilerin ne zaman ve hangi siyasi koşullarda ortaya çıktıkları üzerinde durur.

İkinci bölüm (36-76); *Sivas Dânişmend Emirliği* (477-570/1084-1174), ismini taşıyan bu bölümde ise yazar konuyu, *kuruluş ve gelişme* (477-560/1084-1164) ile *çöküş ve yıkılış* (560-570/1164-1174), olmak üzere iki alt başlıkta inceler. Bunu yaparken de konuyu, Sivas’ta hakimiyet sürmüş beylerin adını taşıyan dönemlere ayrılarak ele alır.

Üçüncü bölüm (77-102); *Malatya Dânişmend Emirliği* (537-573/1142-1177). Yazar bu bölümde öncelikle Dânişmend hakimiyeti öncesi Malatya’nın durumuyla ilgili bilgi verdikten sonra Dânişmend emirlerinin öteden beri son derece stratejik bir konumda olan bu şehri ele geçirmek için yaptıkları mücadeleleri anlatır. Daha sonra ise bir önceki bölümde olduğu gibi bu sefer de konu, Malatya’da hakimiyet süren beylerin dönemlerine ayrılarak incelenir.

Dördüncü bölüm (103-165): *Dânişmendliler ile Çağdaş İslam Kuvvetleri Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Eserin en kapsamlı bölümlerinden biri olan bu kısımda yazar konuyu şu başlıklara göre inceler:

1. Dânişmendliler'in Anadolu Selçukluları ile olan ilişkileri
2. Dânişmendliler'in Zengi Devletiyle olan ilişkileri
3. Dânişmendliler'in Anadolu'daki bağımsız emirliklerle olan ilişkiler
 - a. Erzincan ve Divriği'de Mengüçükoğulları
 - b. Erzurum'daki Saltukoğulları
4. Dânişmendliler'in Artuklular ile olan ilişkileri
5. Dânişmendliler'in İslam güçleriyle diplomatik ilişkileri

Beşinci bölüm (160-203): *Dânişmendliler ile Frank Kuvvetleri Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Özellikle haçlı kaynakları açısından oldukça zengin malzemenin sunulduğu ve bir önceki bölümdeki metoden takip edildiği bu bölümde de konu şu alt başlıklar içerisinde değerlendirilir:

1. Dânişmendliler'in İslam Kuvvetleri ile I. Haçlı Seferine karşı mücadelesi
2. Dânişmendliler'in Antakya Haçlı Kontluğu ile ilişkileri
3. Dânişmendliler'in Urfa Haçlı Kontluğu ile ilişkileri
4. Dânişmendliler'in İslam Kuvvetleri ile II. Haçlı Seferine karşı mücadelesi
5. Dânişmendliler'in Ermeni ve Haçlılarla olan diplomatik ilişkileri

Altıncı bölüm (205-235): *Dânişmendliler ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Bu bölümde de konu, Dânişmendliler'le muasır olan Bizans İmparatorlarının dönemleri esas alınarak incelenmekte olup şu başlıkları taşımaktadır:

1. İmparator Aleksios Komnen dönemi(474-512/1081-1118) ilişkiler.
2. İmparator Ioannes Komnen dönemi(512-538/1118-1143) ilişkiler.
3. İmparator Manuel Komnen dönemi(538-576/1143-1180) ilişkiler
4. Dânişmendliler'in Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkileri

Yazar, eserin *sonuç* (236-240) kısmında ise Dânişmendliler ve onların Anadolu'daki cihatları hakkında araştırmalarını yaparken birçok noktaya ulaştığını ve bunları on altı maddede topladığını belirtir. Buna göre yazarın araştırma sonunda ulaştığı neticelerden bazılarını belirtmek gerekirse:

1. Bizans İmparatorluğu içerisindeki siyasi ve askeri durumun sarsılması ve 464/1071 Malazgirt muharebesinde ezici bir mağlubiyete uğranması Dânişmend

Gümüştekin ve diğer Müslüman Türk beylerinin Anadolu içlerinde kendilerine bağımsız beylikler kurma imkanı vermiştir.

2. Dânişmend Gümüştekin'in, beyliğine başkent olarak Sivas şehrini seçmesi isabetli bir seçim olmuştur. Zira şehir önemli stratejik bir mevkie sahiptir. Aynı zamanda Sivas, Dânişmandliler için büyük bir tehlike oluşturan Bizans İmparatorluğu gibi Anadolu'daki diğer siyasi kuvvet merkezlerinden de uzakta idi.

3. Dânişmendliler'in Müslüman ve Hıristiyan tebaları arasında adalet ve eşitliği sağlamaya özen göstermesi hakkında onlara karşı bağlılığını ve sevgisini kazandırdı. Hatta öyle ki Gayr-i Müslimler için Dânişmendliler, Bizanslılar'ın kendilerine karşı uyguladıkları sürekli dini baskı girişimlerinden kurtuluş yollarından biri idi.

4. Dânişmendliler Türk soyundan gelme olup, Selçuklular'la aralarında akrabalık bağı mevcuttur. Bazı tarihi rivayetlerin ileri sürdüğü gibi Dânişmendliler'in İranlı veya Ermeni olmaları ihtimal dışıdır.

5. Dânişmendliler bağımsız beyliklerini 477/1084 yılında Sivas'ta kurdular. Beyliğin bu tarihten önce kurulmuş olduğunu söylemek doğru olmaz. Zira o sırada Sivas ve çevresindeki bölgelerde hakim olan siyasi durum böyle bir şeyin oluşmasına asla izin vermezdi.

6. Sivas Dânişmend beyliğinin II. Beyi Dânişmendoğlu Melik Gazi'nin aile fertleri içerisinde en güçlü olduğu kabul edilir. Nitekim Sivas beyliği onun zamanında Anadolu'da güçlü bir konuma gelmiştir. Bu nedenle Melik Gazi'nin vefatından kısa bir süre önce Abbasi Halifesi ona "Melik" lakabını vermiştir. Böylece ondan sonra da bu lakab Sivas'taki Dânişmend emirlerinin resmi lakabı olmuştur.

7. Dânişmendliler Anadolu'da Yağı-Basan b. Melik Gazi döneminde yönetim bakımından zirveye ulaşmıştır. Ancak Dânişmendliler, bu emirin 560/1164 yılındaki vefatından itibaren Anadolu Selçuklu sultanlarının emri altında yetkisiz bir şekilde hükümlerini sürdürmüşlerdir.

8. Dânişmendliler'in Sivas kolunun ilk dört beyi olan Gümüştekin Ahmed Dânişmend, oğlu Melik Gazi ve onun oğulları Muhammed ve Yağı Basan dönemleri, buraların fethine müteakip hem göçebe Türkmenlerin yerleştirilmelerinde ana rolü oynaması hem de bölgede yaşayan Hıristiyanlar arasında da İslamiyet'in yayılması açısından dikkat çekicidir. Ancak bunlardan sonra gelen emirler ise, kişisel arzularını tatmin etme uğruna hem Anadolu birliğinin parçalanmasının yolunu açmışlar hem de beyliğin çöküşüne sebep olmuşlardır.

9. Hem Dânişmendliler hem de Selçuklular, ilk dönemlerden itibaren önemli ve hareketli bir mevkide, bir takım ana yollar ile nehirlerin kavşak noktasına hakim bir konuma sahip olan Malatya'yı ele geçirmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda bu şehir, Sivas'taki Dânişmend emirliği, Konya'daki Selçuklular, Urfa ve Antakya Haçlı kontlukları, Fırat Ceziresi topraklarında bulunan Artuklular ve Küçük Ermenistan bölgesindeki Ermeni prenslikleri gibi pek çok siyasi gücün sınır kavşağındaydı. Bu

nedenle başından beri Malatya üzerinde Selçuklular ile Dânişmendliler arasında yoğun bir mücadele mevcut olup, neticede bu mücadele Malatya'da Selçukluların üstün gelmeleri ve Dânişmend hakimiyetinin sona ermesiyle sonuçlanmıştır.

10. Sivas emiri Muhammed b. Gazi (öl.537/1142) ve Bizans imparatoru Ioannes Komnen (öl. 538/1143)'in peş peşe ölümleri Anadolu'daki kuvvet dengelerini Konya Selçukluları'nın lehine çevirmiştir. Nitekim bu tarihten sonra bölge hakimiyeti, Anadolu'daki diğer Türk beylikleri üzerinde de otoritesini sağlayan Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Mesud'a geçmiştir. Bu da Dânişmendliler ile Bizanslılar arasında güçlü bir siyasi ittifakı doğurmuştur. Bu ittifak Sivas emiri Yağı Basan ve imparator Manuel Komnen arasında yapılmıştır.

Sonuç kısmından sonra *ekler* (240-244) bölümünde ise yazar, Dânişmed Beyliği ve muasırı olan beylik ve devletlerin hükümdar listelerini verir. Daha sonra da konuyla ilgili haritalar ve bibliyografya bölümleriyle eserini bitirir.

Genelde Anadolu Türk Tarihi özelde de Danişmendli tarihi üzerine çalışan araştırmacılar için görülmesinin faydalı olacağını düşündüğümüz eser, özellikle adı geçen beylik hakkında müstakil bir çalışma olması açısından önemlidir. Zira bildiğimiz kadarıyla henüz ülkemizde başlı başına Dânişmendlileri konu edinen müstakil bir eser yayınlanmamıştır. Eserin en önemli eksiği ise konuyla ilgili her türlü kaynak ve araştırma eserin tetkik edilmesine rağmen, siyasi tarihin dışına çıkınayarak Danişmendlilerin sosyal ve kültürel hayatına ilişkin hiçbir değerlendirmeye girilmemesidir.

